

УДК: 82-94 Івч. 09

DOI 10.31654/2520-6966-2025-26F-112-90-98

Семенюк Є. О.

аспірант Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

yehor.semenyuk.1@gmail.com

orcid.org/0000-0002-7382-3580

Біографія Михайла Івченка: питання достовірності джерел та їх верифікація

Статтю присвячено проблемі верифікації біографічних відомостей про Михайла Івченка. Дослідження ґрунтується на аналізі його свідчень у власних автобіографіях, архівних матеріалів і публікацій у довідкових виданнях. Автор висвітлює ключові розбіжності у викладі письменником власного життєпису, зіставляючи автобіографії, і виявляє суперечності, зокрема щодо року народження, літературного дебюту, обставин навчання, та політичного тиску.

Окрему увагу приділено питанню дати народження М. Івченка, яка варіюється між 1890 і 1882 роками в різних документах, посвідченнях, партійних квитках та навіть судових матеріалах справи так званої Спілки визволення України, а в окремих документах дата взагалі виправлена. Спираючись на офіційні записи, насамперед метричну книгу, автор доводить, що загально-визнаний і формально закріплений у науковій традиції все-таки 1890 р. є коректним. Водночас досліджується можливість свідомого коригування автобіографічних даних самим письменником.

Висновки дослідження підкреслюють важливість критичного підходу до вивчення біографічних джерел, необхідність врахування історичного контексту та політичних обставин при реконструкції життєписів письменників.

Ключові слова: Михайло Івченко, біографія, автобіографія, літературний дебют, верифікація джерел, дата народження, СВУ.

Автобіографія традиційно розглядається як одне з найбільш достовірних джерел для вивчення життя людини. Значну цінність становлять також анкетні відомості з місця роботи, адже, заповнені «від першої особи», вони не мають містити хибних відомостей, як це буває з інформацією з других рук. Зрештою, автобіографії і анкетні відомості є першоджерелом, а подеколи чи не єдиним джерелом інформації про письменника. Як цілком слушно зауважив Віктор Дудко: «Не варто безапеляційно довіряти джерелу, не оцінюючи його з погляду достовірності» [11, 230]. І такий підхід варто застосовувати до всіх джерел, зокрема й таких авторитетних, як автобіографії та анкетні відомості.

У 1920-х роках було започатковано щонайменше два біографічні словникові проекти, які, однак, залишилися незавершеними. Біографічна комісія при ВУАН під керівництвом Михайла Могиланського працювала над створенням біографічного словника українських діячів, а Микола Плевако збирав біо-бібліографічні відомості, зосереджуючи увагу на життєписах українських письменників. У цьому контексті збереглися автобіографії Михайла Івченка, частина з яких була підготовлена в межах названих ініціатив.

Для літературознавця принциповим є дослідження еволюції творчості письменника від найраніших художніх спроб початківця до останніх праць уже досвідченого майстра слова. Вважається, що дебют М. Івченка відбувся російською мовою на Кавказі. Однак його автобіографічні свідчення щодо цієї події містять розбіжності.

У першій автобіографії М. Івченко зазначає: «Написав кілька новель на російській мові: *Их было трое, В лесу, Цветок шалфея*. Вони були уміщені в початку 1910 року в Катеринодарській газеті – "Кубанский край"» [17, 221], натомість в інших трьох автобіографіях кількість творів уже інша – йдеться про один текст. Наприклад, у другій автобіографії вказано так: «Перша новеля була видрукувана в "Куб[анському] кур'єрі"» [17, 222]. А у третій автобіографії («Кілька слів з минулого») так: «Якось в новорічній числі «Кубанского кур'єра» (здається 1910 року), (на жаль: я втратив ту річ), видрукуване було моє ціле оповідання» [17, 224]. Водночас там само він також згадує: «Якось я жартома написав щось дуже ніжну мрійну річ про квітку шалфія, як вона закохалась у якусь іншу квітку. Автор не пошкодував найщедріших фарб. Редактор прочитав цю річ, похвалив стиль і таки видрукував у газеті» [17, 224]. З контексту можна припустити, що мова про «Цветок шалфея», згаданий у першій автобіографії. І насамкінець у четвертій автобіографії («З минулого») М. Івченко пише: «На цей час припадає і перша моя літературна спроба. Написав я новелу російською мовою під назвою «Их било трое». Новелу написано ритмовано в романтичній стилі. Розповідалось в ній, як до села, що жило в темряві, раптом прибув якийсь політичний агітатор, – і почав розповідати їм про нове життя. Найбільш прив'язалось до нього трое селян, цілком повіривши агітаторові і відчувши, як під впливом його слів цього агітатора їм полегшало в житті. Однак незабаром агітатора заарештували, село знову впало в темряву, а старий що з таким зусиллям повірив був агітаторові, тепер остаточно зневірився в житті. Новелу видрукували в новорічній числі «Кубанського края» за 1910 рік» [2, 36].

Таким чином, у різних автобіографіях М. Івченка варіюється не лише кількість і вказані назви опублікованих творів, а й навіть назва газети, в якій нібито відбулася його дебютна публікація.

Безперечно, ці перші оповідання становлять інтерес для дослідження творчої спадщини М. Івченка, адже потім настала тривала перерва у його літературній творчості, що закінчилася лише після Лютневої революції. Втім, спроби розшукати їх не увінчалися успіхом. На той час у Катеринодарі виходила як газета «Кубанский край», так і «Кубанский курьер», але перегляд номерів видань за грудень 1909 р. – лютий 1910 р. не виявив жодної публікації М. Івченка. Крім того, характер обох видань такий, що в них белетристику не друкували взагалі. Чи це помилка пам'яті автора, а чи свідомо містифікація – питання залишається відкритим і, можливо, не матиме остаточної відповіді.

Невідповідності щодо літературного дебюту – не єдина розбіжність, що виявляється під час зіставлення автобіографій. Існують й інші суперечності, на яких також варто зупинитися окремо.

Наприклад, у першій автобіографії, яку він надіслав відомому літературознавцю й бібліографу Миколі Плеваку, читаємо: «Скінчивши сільську школу, вступив до церковно-учительської. Багато на ту пору читав, переважно клясичну літературу. Скінчивши учительську школу в 16 років, на слідуючу зиму помандрував до Кавказу» [17, 220]. У автобіографії «Кілька слів з минулого» М. Івченко пише зовсім інше: «На 16 році сталась мені деяка [виправлено з «велика»] неприємність. Через одну політичну справу доволі дрібну (читав парубком політичну літературу) я позбавився стипендії в середній школі й мусив закінчувати її аж на Кавказі. Помандрував туди зимою – шукати долі, до того ж ідеалізуючи той край з прочитаних літературних творів» [17, 223].

У іншій автобіографії «З минулого» третя версія: «Школу я скінчив 1906 року, але вчителювати мені не довелося. Влітку я зійшовся з деякими гуртками сільської інтелігенції й захопився тодішньої політичною літературою, що її так рясно було всюди. Потім став давати її читати селянам. Певне було щось зроблено необережно, бо незабаром моя агітація стала відома поліції, за мною почали стежити. Свідectва про благонадійність мені не дали, місця я не давав, на осінь zostався дома. (...) І раптом виникає думка – їхати на Кавказ» [2, 14].

Таким чином, якщо в першій версії М. Івченко не дає жодних пояснень щодо причини поїздки на Кавказ, у другій він стверджує, що

був змушений покинути навчальний заклад через втрату стипендії, тоді як у третій версії акцентує на політичному переслідуванні, яке фактично позбавило його можливості працювати за фахом.

Дослідник Володимир Мельник пропонував такий погляд на цей період життя М. Івченка: «Революційні події 1905 року тривожили і юне покоління: багато з'явилося забороненої літератури. Особливо поширилися серед учнів заборонені цензурою твори Траса Шевченка. Захоплювала вільнолюбна поезія Лермонтова, Байрона, Шиллера. Майбутній учитель [йдеться про М. Івченка] відвідує гурток демократичної інтелігенції, читає нелегальну політичну літературу, розповсюджує її серед селян. Це не пройшло непоміченим для поліції, яка почала за ним стежити. Тож закінчивши 1906 року школу, М. Івченко вчителювати не зміг: обов'язкового свідоцтва про благонадійність йому не видали.

Лишився вдома, допомагав батькові по господарству. Знову весь вільний час у читанні: книжки було перебрано в усіх найближчих селах повіту. А проте життя в перспективі не обіцяло нічого доброго, тому що реакція загострювалася. І в один з вечорів, роздумуючи над своїм майбутнім, Михайло вирішує їхати на Кавказ: той край давно романтично зваблював у поезіях Пушкіна й Лермонтова, викликав захоплення своїм історичним минулим з поеми Шевченка і прози Л. Толстого. Десь там були й далекі родичі, земляки. Батько знову позичив грошей, провів допитливого сина в Прилуки, де той вперше сів до залізничного вагона. Так шістнадцятилітній підліток вирушив у самостійне життя...» [13, 362]. На Кавказі М. Івченко, закінчивши реальну школу, здобув освіту статистика. Після цього 1910 р. він влаштувався на роботу в Полтавському губернському земстві, тож повернувся до України.

Водночас розбіжності було виявлено не лише в автобіографіях, а й у документах, зокрема щодо року народження письменника. На перший погляд, це питання не має викликати сумнівів: загально-визнаною датою народження М. Івченка є 1890 р. що зафіксовано в авторитетних джерелах, таких як бібліографія «Десять років української літератури (1917–1927)» [12, 189], «Українська літературна енциклопедія» [15, 296], «Шевченківська енциклопедія» [14, 64], бібліографічний словник «Полтавщина літературна» [16, 84] та інших. Цю дату також підтверджують офіційні документи, зокрема паспорт (1911) [4] і трудова книжка (1939) [3].

Утім, несподівано з'ясовується, що навіть цей базовий біографічний факт не є однозначним. У низці документів, виданих офіційними

установами в різний час, зустрічається й інша дата народження – 1882 р. Наприклад, у посвідченні особи працівника «Сельбанку» (1925)[6] чітко вказаний 1882 р., на це ж указує й профспілковий квиток співробітника Маріупольського відділу культури і просвіти [7], у якому зазначено, що на лютий 1921 р. М. Івченкові було 38 років.

Варто також відзначити, що в окремих документах рік виправлений: з 1882 на 1890. Наприклад, в екзаменаційній книжці [5] (1914) або в тимчасовій посвідці на проживання (1924) [8] (тут виправлено не з 1882 р., а з 1881 р., ймовірно, описка, адже більше 1881 р ніде не фігурує).

Як це не парадоксально, однак ця дата дивним чином не суперечила відгукам сучасників про письменника, будучи цілком суголосною тому враженню, яке він на них справив. Наприклад, Борис Антоненко-Давидович у своїх спогадах так характеризує М. Івченка на момент 1929 р.: «Замріяний, незважаючи уже на свій немолодий вік, одірваний від поточного життя, він, поза літературою й родиною, цікавився тільки філософією, ба навіть листувався з Рабіндранатом Тагором» [1]. Найперше тут увагу привертає словосполучення «немолодий вік». Імовіріше йшлося про 47-річного, ніж про 39-річного чоловіка.

Ще одним аргументом на користь того, що М. Івченко насправді був старшим, може бути його творчість. Він не прагнув експериментувати, а навпаки – продовжував традиції класичної української літератури. Можна простежити впливи на нього М. Гоголя й М. Коцюбинського. Його образи наскрізь імпресіоністичні, символічні та глибоко ліричні. Письменник концентрується переважно на внутрішньому світі персонажів, що створює суб'єктивну картину світу, часто алогічну, впереміш пронизану радощами й болями героїв. Раціональне й видиме – вторинне перед чуттєвим, емоційним і прихованим. Водночас фундаментальне місце в його текстах займає природа, що втілює в собі категорії абсолютного, космічного, божественного. Природа протиставляється цивілізації і її штучності, і природа завжди перемагає. Для творчості М. Івченка також характерна певна безсюжетність, медитативність, марення й екзальтація. Герої часто ніби відчужені, намагаються втекти від брутальної реальності у світ фантазій, врятуватися від наступальних проблем новітнього часу. Через це й велику кількість докладних описів природи динаміка текстів сповільнена та плавна.

Усі ці риси й особливості великою мірою розходяться з тогочасними літературними тенденціями, що характеризувалися ідеологічністю,

формальними експериментами, підкресленою сюжетністю, динамічністю та зверненнями до урбаністичних образів.

У контексті всіх згаданих обставин цілком логічно висунути припущення, що М. Івченко справді народився 1882 р. і брав участь у розповсюдженні нелегальної літератури не в 15–16 років, а у 23–24, через це потрапив у поле зору поліції та став об'єктом політичного тиску. Тоді, намагаючись уникнути наслідків або коли їх не вдалося уникнути, він тікає на Кавказ. Така містифікація приховує факт політичного переслідування та втечі. А мандри Кавказом в юності звучать загадково й романтично.

Найбільше підважують «офіційний» і повторений у всіх довідкових виданнях рік народження М. Івченка матеріали судової справи так званої СБУ (Спілки визволення України). Попри фіктивність самої СБУ й силювані свідчення арештанта, установа, що фабрикувала справу, мала би володіти найдостовірнішою інформацією про біографію письменника.

У матеріалах кримінального провадження [9] щодо М. Івченка як єдиний рік народження двічі фігурує 1882 р.: у протоколі допиту, заповненому від руки, й в ордері на обшук і арешт. Крім того, у справі є акт лікарської комісії 1929 р., де зазначено, що М. Івченкові 47 років, що також однозначно вказує на 1882 р. Вірогідно ці відомості взято з офіційних документів (умовного посвідчення особи, де вказано рік народження), адже навряд чи спецслужбісти вірили письменникові на слово й нічого не перевіряли.

За такої ситуації, коли виникають подібні суперечності чи розбіжності, важливо знайти документ хронологічно старший, що дав би змогу однозначно вирішити питання. Найавторитетнішим тут може бути запис у метричній книзі, чи виписка з неї, адже записи в них робили одразу після народження або невдовзі після нього, що мінімізувало ризик помилок чи невідповідностей.

На щастя, потрібна метрична книга про народження Покровської церкви с. Никонівка Прилуцького повіту Полтавської губернії збереглася і в записі про народження № 18 бачимо, що в Євдокима Павловича Івченка та його дружини Єфросинії Максимівни 28 серпня 1890 р. народився син Михайло [10, арк. 42 зв. – 43]. Отже, цю дату, попри наявність документів з альтернативним роком, і слід вважати правильною.

Водночас залишається низка невирішених проблем, пов'язаних із біографією письменника. Зокрема, походження 1882 р. в офіційних документах досі не з'ясоване: якщо це механічна помилка, її

систематичне повторення видається малоімовірним, тоді як у разі умисної містифікації невідомою залишається її мотивація. Неточності також простежуються у відомостях, наведених самим М. Івченком щодо «перших» публікацій. Важливо встановити, які з названих текстів є автентичними, а які належать до категорії «фантомних творів» і не повинні розглядатися як складник його творчої спадщини. Як наслідок, це ставить під сумнів доцільність згадування таких текстів як дебютних у біографічних довідках про письменника.

Зрештою, складається враження, що, крім новел, повістей, п'єси та роману, М. Івченко створив ще й один детектив – це його власне життя, адже загадок у біографії письменника не бракує. Навіть щодо, здавалося б на перший погляд, найпростішого й найбазовішого біографічного знання – року народження. Відтак, повноцінне вивчення його життя й творчого доробку неминуче потребує «строного критичизму досліджуваних деталей» [18, 192].

Тільки за умов постійного верифікування джерел видається реальним відкинути імовірні міфи й помилки та відтворити справжню картину життєвого й творчого шляху Михайла Івченка.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях: Спогади. К.: Смолоскип, 1999. С. 287.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 20. Арк. 54.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 190.
4. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 191.
5. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 192.
6. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 195.
7. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 194.
8. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 109. Од. зб. 198.
9. ГДА СБУ. Ф. 6. №67098-ФП.
10. Державний архів Чернігівської області. Ф. 1530. Оп. 7. Од. зб. 197. Арк. 42 зв. – 43.
11. Дудко В. Тарас Шевченко: джерелознавчі студії / наук. ред. О. Федорук. Київ, 2014. 416 с., бібл.
12. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917–1927): бібліографічний покажчик. Харків: ДВУ, 1928. 672 с.

13. Мельник В. Михайло Івченко. *Письменники Радянської України: 20–30-ті роки*. К.: Радянський письменник, 1989. 406 с.
14. Мельник В. Михайло Івченко. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. Т. 3: І–Л / НАН України. 2013. К. С. 64.
15. Мельник В. О. Івченко Михайло Євдокимович. *Українська літературна енциклопедія*: у 5 т. / редкол.: І. О. Дзеверін та ін. Київ, 1990. Т. 2: Д–К. 576 с.: іл.
16. Ротач П., Ротач О. Полтавщина літературна: Енциклопедичний біобібліографічний словник : у 3 кн. / за ред. О. Ротача; вступ. ст. М. Жулинського та М. Степаненка. Кн. 3: З–О. Полтава, 2020. 872 с.
17. Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років / упор. Р. Мовчан. К., 2015. 640 с.
18. Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К., 1980. Т. 27, 462 с.

References

1. Antonenko-Davydovych, B. (1999). *Na shliakhakh i rozdorizhzhakh: Spohady* [On Roads and Crossroads: Memoirs]. Kyiv: Smoloskyp Publ. [in Ukrainian]
2. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.). Fund 109, Folder 20, Sheet 54. Kyiv. [in Ukrainian]
3. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.). Fund 109, Folder 190. Kyiv. [in Ukrainian]
4. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.). Fund 109, Folder 191. Kyiv. [in Ukrainian]
5. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.). Fund 109, Folder 192. Kyiv. [in Ukrainian]
6. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.). Fund 109, Folder 195. Kyiv. [in Ukrainian]
7. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.). Fund 109, Folder 194. Kyiv. [in Ukrainian]
8. The Department of Manuscripts and Textual Studies. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. (n.d.). Fund 109, Folder 198. Kyiv. [in Ukrainian]
9. HDA SBU. (n.d.). Fund 6, No. 67098-FP. Kyiv. [in Ukrainian]
10. State Archive of the Chernihiv Region. (n.d.). Fund 1530, Inventory 7, File 197, Sheets 42 rev.–43. Chernihiv. [in Ukrainian]
11. Dudko, V. (2014). *Taras Shevchenko: Dzhereloznavchi studii* [Taras Shevchenko: Source Studies] (O. Fedoruk, Ed.). Kyiv: Shevchenko Institute of Literature Publ. [in Ukrainian]

12. Leites, A., & Yashek, M. (1928). *Desiat rokiv ukrainskoi literatury (1917–1927): Bibliografichniy pokazhchyk* [Ten Years of Ukrainian Literature (1917–1927): Bibliographic Index]. Kharkiv: DVU Publ. [in Ukrainian]
13. Melnyk, V. (1989). *Mykhailo Ivchenko. In Pysmennyky Radianskoi Ukrainy: 20–30-ti roky* [Writers of Soviet Ukraine: 1920s–1930s] (p. 406). Kyiv: Radianskyi Pysmennyk Publ. [in Ukrainian]
14. Melnyk, V. (2013). *Mykhailo Ivchenko. In Shevchenkivska entsyklopediia: U 6 t.* [Shevchenko Encyclopedia: In 6 vols.] (Vol. 3, p. 64). Kyiv: NAS of Ukraine Publ. [in Ukrainian]
15. Melnyk, V.O. (1990). *Ivchenko, Mykhailo Yevdokymovych. In Ukrainska literaturna entsyklopediia: U 5 t.* [Ukrainian Literary Encyclopedia: In 5 vols.] (Vol. 2, p. 576). Kyiv: NAS of Ukraine Publ. [in Ukrainian]
16. Rotach, P., & Rotach, O. (2020). *Poltavshchyna literaturna: Entsyklopedychnyi biobibliografichnyi slovnyk: U 3 kn.* [Literary Poltava: Encyclopedic Biobibliographic Dictionary: In 3 Books] Vol. 3: Z–O. O. Rotach (Ed.). Poltava: Poltava Regional Institute of Postgraduate Education Publ. [in Ukrainian]
17. Movchan, R. (Ed.). (2015). *Sami pro sebe: Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv* [About Themselves: Autobiographies of Ukrainian Artists of the 1920s]. Kyiv: Smoloskyp Publ. [in Ukrainian]
18. Franko, I. (1980). *Zibr. tv.: U 50 t.* [Collected Works: In 50 vols.] (Vol. 27). Kyiv: Naukova Dumka Publ. [in Ukrainian]

Semeniuk Ye. O.

PhD student at T.H. Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Science of Ukraine
yehor.semenyuk.1@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7382-3580

Biography of Mykhailo Ivchenko: Questions of Source Reliability and their Verification

The paper focuses on the problem of verifying the biographical data of Mykhailo Ivchenko. This research is based on an analysis of the writer's own autobiographical testimonies, archival materials, and reference publication entries. The author highlights key discrepancies in M. Ivchenko's accounts of his own life, comparing his various autobiographies, and reveals contradictions regarding, in particular, his year of birth, literary debut, educational circumstances, and experiences of political pressure. Special attention is given to the question of Ivchenko's year of birth, which ranges between 1890 and 1882 in different documents, certificates, party membership cards, and even the judicial records of the so-called Spilka Vyzvolennia Ukrainy (Union for the Liberation of Ukraine) trial. In some documents, the date is even corrected by hand. Relying on official records, first and foremost the parish register, the author proves that 1890 (widely recognized and formally established in scholarly tradition) is correct. At the same time, the study considers the possibility that the writer consciously altered his autobiographical data. The conclusions of the study emphasize the importance of a critical approach to the study of biographical sources, as well as taking into account the historical context and political circumstances when reconstructing writers' life stories.

Key words: Mykhailo Ivchenko, biography, autobiography, literary debut, source verification, date of birth, SVU.